

BOGO GRAFENAUER*

Diferenciacija in razvrščanje političnih tokov v slovenskem političnem življenju (od 1935 do 1940)

Pred desetimi leti so me kolegi v predsedstvu podobnega »znanstvenega posvetovanja« ob »40. obletnici« Osvobodilne fronte naprosili, da bi vodil sklepni del posvetovanja in skušal povzeti njegove dosežke in rezultate. Posvetovanje je bilo posvečeno slovenski narodni in socialni politiki . . . od konca 19. stoletja do danes« (tj. do blizu 1980) in je bilo razen dveh predavanj pred objavo umrlih predavateljev in seveda sploh brez razprav (tudi moje) objavljeno v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja XXII, 1982 (str. 3–269). Svojo nalogo sem skušal opraviti. Toda ne glede na različne poudarke konkretnih rezultatov ali še vedno odprtih vprašanj ob posameznih referatih so se mi odprle ob primerjavi koncepta posvetovanja z njegovim uresničenjem vendarle za moje pojmovanje nekatere bistvene pomanjkljivosti. Metodološko sem nasprotoval – razen glede referatov Vasilija Melika in delno Franca Rozmana – preveliki usmerjenosti k dogodkovni zgodovini in zanemarjanju kvantifikacijsko dokazljivih kakovostnih sprememb. Vsebinsko pa sem poudaril nepopolno pokritost problematike: med obema vojnama sploh ni bila obravnavana politična *akcija* zamejskih Slovencev (le fašistični načrti o zatiranju Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini), v Jugoslaviji je bila upoštevana v tem času med temeljnimi skupinami OF le KPS, tako da je bila frontna narava Osvobodilne fronte preprosto spremenjena v korist partijske organizacije, v čas po 1945 sta segla do srede 70-ih let le vprašanje »federalizma v ustavnem sistemu« (s premalo poglobljeno analizo ustavnih sistemov 1945, 1953 in 1963) in dovolj plastičen prikaz razvoja položaja koroških Slovencev v drugi avstrijski republiki (do 1976)«. Ob tem izhodišču (zlasti glede neustreznosti uresničenja posvetovanja s frontno naravo OF, ker so bile zunaj KPS obravnavane le sovražne ali vsaj zaradi svojega razkroja propadu zapisane politične sile starega sveta) sem skušal dati oceno, ki je nakazovala potrebo po drugačni in zgodovinsko resničnejši in popolnejši večstranski podobi, toda moja stališča niso bila v nobenem poročilu v kakem izvlečku reproducirana, doživela so le dosti ostro kritiko v poročilu o posvetovanju v Naših razgledih. Pač damatio memoriae za to, kar ni času »primerno«.

Ta opozorila sem nanizal le zaradi poudarka dejstva, da je današnje posvetovanje nastalo iz želje pokazati prav obratno stran Osvobodilne fronte: izhodišča pluralistične organizacije leta 1941 za *upor* zoper okupatorja, ki je *obsodil slovenski narod na smrt* (ne le s Hitlerjevimi ukazom »Machen sie dieses Land wieder

* Dr. Bogo Grafenauer, univ. profesor v pokojju

Avtor je podal prispevek kot prvi referat na posvetu Osvobodilna fronta slovenskega naroda – zgodovinski čas in mesto, in sicer v SAZU v dneh 23. in 24. maja 1991.

deutsch« in z izseljevanjem politično izpostavljenih Slovencev katere koli smeri (zlasti izobražencev) ter s stališčem madžarskih oblasti do »Vendov«, marveč tudi z Mussolinijevimi ukazi v Gorici konec julija 1942, ki smo jih brali v tržaškem Piccolu v taborišču Gonars). Seveda pa ob tem v imenu celotne slovenske zgodovine ne moremo tudi danes v smislu nekaterih novih bodisi posameznikov bodisi političnih tokov stvari preprosto obrniti in molčati o tistih smereh, ki so v najbližji preteklosti doživele zaslužni zgodovinski zlom. Če bi se uklonil takšnim zahtevam po retrogradnem uveljavljanju stališč zgodovinskega zloma socrealističnega (boljševiškega) sistema za presojo življenja v tridesetih letih našega stoletja, bi seveda zagrešil preprost falzifikat našega tedanjega življenja. Ne govorim tega v obrambo tedanjega krščanskega socializma in stališč Dejanja, marveč v obrambo zgodovinske znanosti – načela historizma, ki mora vselej zgodovinsko resničnost presojati po merilih svojega časa in ne po merilih, ki so zgodovinski resničnosti bistveno tuja.

Ta uvod je bil potreben za razumevanje vprašanja, pred katero sem z vami vred postavljen ob uvodu v problematiko našega posvetovanja. Takoj moram reči, da bom odgovarjal na vprašanje bolj iz svojega življenja kot s stališča, da ne smem govoriti o stvareh, o katerih nisem videl vseh virov, ki so ohranjeni. To lahko velja za moje zanimanje za srednjeveško zgodovino, danes pa govorim o doživljeni, ki pač pozna drugačne metode in drugačna stališča. Morda me bodo pozneje z dokumenti skušali ovreči. Toda za to, o čemer bom govoril, sem *tudi sam dokument* in se v smislu »oralne zgodovine« izpostavljam kot enakovreden v tekmo z drugimi dokumenti. Posebej zaradi tega ker se opiram na mnogokaj, kar sem zapisal že pred različno odmaknjenimi desetletji, in vendarle ne gre le za »oralno« zgodovino in usihajoči spomin, marveč za zapise iz časov, ko so se stvari dogajale. Ne le brez vsake časovne odmaknjenosti, marveč z zapisi, ki so bili sestavni del tedanjih političnih bojev.

Temeljno vprašanje, pred katerim stojimo, pa je vendarle sprememba slovenskih političnih struktur od konca dvajsetih do konca tridesetih let našega stoletja. Pri tem se pač opiram na stvari, ki jih je po njihovi kvantifikaciji mogoče izmeriti – se pravi na politične strukture, ki jih kažejo volilni rezultati. In to ne le posamični, marveč v širših povezavah. Seveda je to mogoče le v obdobju splošne in enake volilne pravice (tedaj omejene le na moške od določene starosti naprej) in ob zagotovljeni relativni svobodi volitev. Pri tem se v bistvu skladajo politične strukture zadnjega desetletja avstro-ogske monarhije in prvega, parlamentarnega, desetletja obstoja Jugoslavije (Kraljevine SHS). Pri obeh zadnjih državnozborskih volitvah v avstrijskem delu države (1907 in 1911) je dosegla SLS na Kranjskem, slovenskem Štajerskem (=mariborskem okrožju iz l. 1849!) in slovenskih volilnih okrajih na Goriškem 58,2% oddanih glasov, slovenske liberalne stranke 23,3%, socialisti 8,5 oz. 9,85%, nemške liberalne stranke pa 9,9 oz. 9,6%. Takoj po bistveno drugačnih rezultatih volitev za konstituanto 1920, ki so izražali pač socialne in politične pretese zadnjih dveh let prve svetovne vojne in vplive nastanka novega političnega prostora in s tem gotovo opozarjali tudi na časovno relativnost starih struktur (SLS 36,1% oddanih glasov oz. 27% vseh volilcev; liberalni stranki (meščanska in kmečka) 28,9 oz. 21%, socialdemokratska in komunistična 29,6 oz. 22% – od tega več kot dve tretjini zunaj pomembnih delavskih središč), so se stvari hitro spremenile. Gotovo je vrnitev zlasti podeželskih volilcev k SLS povezana z dejstvom, da je že v boju za ustavo in po konstituenti kot edina velika politična stranka pri Slovencih načelno postavila slovensko narodno vprašanje v stari Jugoslaviji in se borila proti centralistični ureditvi, ki je z velikosrbsko gospodarsko in

davčno politiko močno škodovala prav kmečkemu gospodarstvu. Pri vseh treh naslednjih volitvah do razglasitve kraljevsko-vojaške diktature 1929 se je vsaj glede razmerja oddanih glasov v bistvu obnovila stara politična struktura: SLS je vnovič vselej dosegla absolutno večino oddanih glasov (1923 60,5% oz. 43% vseh volilcev, 1925 56,3 oz. 40%, 1927 59,9 oz. 39%), medtem ko sta liberalni stranki padli sprva na pol manj oddanih glasov (1923 14,4%, 1925 14,6%) in sta se nekoliko okrepili šele 1927 (21,1% oddanih glasov oz. 14% vseh volilcev), delavske stranke pa so padle celo na tretjino in manj (1923 10,6 oz. 7,6%, 1925 6,7 oz. 4,7% in 1927 10,12 oz. 6,6%), kar je povezano tudi s skoraj popolno izgubo volilcev zunaj delavskih središč. Delež vseh volilcev pa izraža tudi splošno padanje volilne udeležbe (1927 le še 65,6%) in s tem tudi spremembe resnične moči strank glede na vse volilne upravičence.

Na prvi pogled se zdi, da potrjujejo obstojnost teh struktur tudi še rezultati zadnjih volitev v Jugoslaviji decembra 1938: JRZ (v katero je bila dejansko od 1935 vključena tudi SLS) je dobila v Dravski banovini 78,6% oddanih glasov oz. 53,14% glasov vseh volilcev, združena opozicija 20,88 oz. 14,1% in Ljotičeva lista še zanemarljiv delež 0,52 oz. 0,35%. Seveda pa je bila volilna udeležba le 67,61%, torej volilna abstinenca 32,38% (v tej je bila Dravska banovina precej nad državnim povprečjem (74,48 oz. 25,52%), na tretjem mestu (Beograd 56,84% volilne udeležbe), Vardarska banovina 67,16%). Toda volitve so bile od oktroirane ustave z l. 1931 *javne*, kar je omogočilo vsakovrstne pritiske na volilce in je doseglo bistvene spremembe izrazov njihove volje. Ko je l. 1931 edina Živkovičeva (v Sloveniji liberalna) državna kandidacijska lista dobila 52,11% vpisanih volilcev, je pomenilo to 38% vpisanih volilcev več kot pri zadnjih svobodnih volitvah 1927, britansko poslaništvo pa je poročalo, da je »gotovo, da je vlada izvajala neposreden ali posreden pritisk na veliko število glasovalcev«, ne glede na to da so »stari strankarski voditelji . . . ostali brez kakršnega koli ustavnega orodja za napad ali obrambo«. Pri majskih volitvah 1935 je dobila v Dravski banovini vladna lista (z enako politično naravo (ob 48,98% volilne udeležbe!) 83,27% oddanih glasov (40,79% števila vseh volilcev – Mačkova lista pa 15,02 oz. 7,35%). Britansko poslaništvo je bilo v svojem poročilu tokrat še ostrejši: »Dejansko je njegova (=Jeftičeva kot predsednika vlade) večina ustvarjena z brutalnim pritiskom in potvarjanjem rezultatov.« V primerjavi z liberalnim deležem glasov iz l. 1927 je pomenilo to okrog 20% vseh volilcev več, torej okrog 50% vseh doseženih glasov). Ti dve primerjavi govorita gotovo tudi o vrednosti volilnih rezultatov na decembrskih volitvah 1938, ki sem jih že navedel. Britansko poročilo se glasi: »Vlada je vplivala na volilno telo z običajnimi metodami, ki jih omogoča javno glasovanje.« Vsekakor to bistveno omejuje že 1938 veljavo volilnih rezultatov (merjeno po volitvah 1927 je bil delež JRZ za okrog 15% vseh volilcev višji, kar bi dalo pri oddanih glasovih za okrog 30% nižji delež – merjeno po učinkovitosti metod v javnih volitvah 1931 in 1935, pa bi mogli biti razliki še znatno višji).

Ne glede na to da se je nekdanja večina SLS med zadnjimi volitvami v Jugoslaviji v resnici že v drugo razkrajala, so se po razdelitvi Slovencev po porazu Jugoslavije aprila 1941 do konca leta pokazale popolnoma spremenjene politične razmere z bistveno spremenjenimi strukturami političnega razvrščanja. Z ene strani je politična povezava nekdanjih glavnih vidnih političnih nasprotnikov pri vseh volitvah (SLS in različnih liberalnih frakcij) v političnem in vojaškem smislu, na drugi strani pa zlasti tista očitna širina organizacije in vpliva Osvobodilne fronte vsaj do preloma 1941/1942. V Ljubljani so jo izrazito pokazale množične tihe demonstracije z izpraznitvijo ljubljanskih ulic med sedmo in osmo uro zvečer in hitro vnovično

napolnitvijo ulic po osmi uri – 29. oktobra in 1. decembra 1941 v spomin na dve stopnji nastajanja Jugoslavije – ter 3. januarja 1942 v počastitev žrtev okupatorjevega nasilja (o tretji morem pričati po lastnem doživetju) – in tudi v nekaterih drugih mestih. Prav to širino odmeva odporniške organizacije nam je pokazala – povsem presenečenim, ko smo se po več kot osmih mesecih popolne ločitve od domovine in domačih dogodkov v transportu nekaj desetih vojnih ujetnikov na poti iz Ganserndorfa pri Dunaju na Reko z vlakom 24. novembra 1941 ustavili v Bohinjski Bistrici in je večja skupina kmečkih žen začela vsa navdušena pripovedovati o »gošarjih«, ki so zanetili upor v gorenjskih gozdovih in jih je povsod dovolj. Enako bi mogel nadaljevati z doživljaji v Ljubljani, ko sem bil 8. decembra 1941 za nekaj mesecev odpuščen iz ujetništva, dokler me niso kot nekdanjega ujetnika vnovič prijeli in odpeljali v taborišče za civilne internirance: bodisi med študenti bodisi sicer med znanci in tudi doma sem videl široki odmev odpora okupatorja v okviru Osvobodilne fronte, to širino in njen pomen mi je potrdil tudi prof. Gosar, ko sem ga v tem času obiskal z nekaj njegovimi starimi pristaši, da ne govorim o številnih prijateljih iz Zarje (tudi idejno tako čistih, kot je bil Jože Udovič, avtor predgovora v Bohinjski teden 1939). Skratka, vse to so le posamične potrditve uspehov aktivistov Osvobodilne fronte z besedami komandanta katoliške Slovenske legije Rudolfa Smersuja »... ljudstvo je drvelo za njimi« in razlage tega uspeha že v poročilu iz istega kroga 20. maja 1942 s tem, da so stare stranke »dolgo verjele v staro moč in podcenjevale hitro napredovanje OF«.

Za vprašanje, na katero opozarjam, je pomembna samo ta bistvena sprememba strukture slovenskega političnega telesa, ki je za čas, o katerem govorim, gotovo nesporna (namenoma se ne sklicujem na nikakršna sporočila posameznikov ali na zapise v frontovskih glasilih, ki bi jih bilo mogoče navajati, marveč na lastno doživetje in množične odmeve brez prisile, pa tudi na tolikšne preobrate, kot se je zgodil v naši družini, odkar sem odšel k vojakom, ko je bila ograjena še z najrazličnejšimi visokimi ideološkimi političnimi mejami, za katere so bila moja stališča včasih kar zelo vznemirljiva, do povsem drugačnih razmer ob vrnitvi, ko so te stare meje skoraj odpadle in so bili vsi moji mlajši bratje in sestre, kar jih je bilo doma, med frontovskimi študenti. Naj sklenem te spomine še z januarsko očetovo vrnitvijo od Jakoba Šolarja, ko mi je poln ponosa pripovedoval o veliki bitki z Nemci v Selški dolini (saj danes vemo, da je bil boj za Dražgoše povsem drugačen, kot je zvedel Šolar od domačih iz doline, pa ne gre za to – gre za slovenske odmeve poguma za upor zoper okupatorje, ki so obsodili naš narod na smrt, in za širino teh odmevov ter množično spremembo političnih struktur, ki se je s tem uveljavila med nami). Tu se ustavljam, čeprav je res, da se je že med vojno vse to spreminjalo v valovih večjega in manjšega nesoglasja z Osvobodilno fronto in da bi marsikdo ob današnjem retrogradnem opazovanju pretekle poti želel že njene začetke gledati z današnjimi očali. Zgodovinar tega seveda ne sme. Pred menoj stoji kot temeljno vprašanje, kako se je mogla relativno ustaljena struktura slovenskega političnega telesa od konca prejšnjega stoletja do 1929 (s kratkim nihljajem v drugo smer 1920) do 1941 tako bistveno spremeniti. Zlasti ker je še današnja struktura slovenskega političnega telesa v marsikaterem pogledu gotovo tudi rezultat teh sprememb, čeprav so potekale bistveno drugače, kot smo to pred njihovim začetkom pričakovali v gotovo utopičnih upanjih po razhodu ideoloških in političnih mej v našem življenju.

Ko skušam razvezati vozle te velike spremembe slovenskega političnega telesa med leti 1929 in 1941, moram najprej poudariti, da gre za vprašanje, sestavljeno iz dveh sestavin: z ene strani za lastna slovenska izhodišča in posebne poteze našega

razvoja in položaja v tem času, na drugi pa za rezultat dejstva, da smo bili Slovenci tedaj – čeprav pod pokrovko diktature in po 1931 zelo avtoritarne oblike ustavne ureditve – živ del Evrope, v katerem so odmevali vsi tokovi njenega življenja v tistem času. Le glede vprašanja virov naj še poudarim, da gre pri strukturnih spremembah, o katerih govorim, v bistvu za javne vire, zlasti publicistiko in programska besedila, le izjemno pa s kakimi rezultati ožjih sestankov, ki jih sporočajo bodisi njihovi udeleženci bodisi tedaj neznani arhivski viri (zlasti v zvezi s krizo povezovanja na levici od septembra 1939 do srede 1940).

Prvo domače izhodišče procesa, ki ga želimo razjasniti, pomeni gotovo že dozorelost in nedozorelost slovenskega naroda v časih začetne ustaljene strukture političnega telesa. V dveh pogledih so Slovenci dozoreli v narod v modernem smislu že v zadnjem obdobju avstro-ogrske monarhije (kot je v zadnjem času večkrat zelo izrazito poudarjal zlasti Vasja Melik): do konca glede kulturnega in znanstvenega življenja, skupnega vsem Slovencem ne glede na politično ali ideološko razdeljenost (to je ugotovil že 1912 Dragotin Lončar o skladnosti svoje, Prijateljve in Grafenauerjeve slike in presoje Bleiweisove dobe v Ljubljanskem zvonu v oceni druge knjige Grafenauerjeve Zgodovine novejšega slovenskega slovstva, str. 565 sl.), prav tako skupnega zgodovinskega mita, povezanega s karantansko državo, in skupnega programa v zahtevi po Zedinjeni Sloveniji, v sodobnem političnem življenju pa je segla ta skupnost do jasnega slovenskega narodnega izražanja volilnega telesa, razen ob severni meji od 1867 naprej.

V dveh pogledih je ta dozorelost doživljala pretrese in občutne preizkušnje že pred prvo svetovno vojno. Po ustalitvi strankarske razdeljenosti je kombinacija ideološke in politične strankarske pripadnosti postavljala strankarsko (ideološko oz. versko) pripadnost v političnem življenju više od narodne skupnosti. V kulturnem življenju so ti zaostreni boji skušali – praktično neuspešno – razkrojiti skupno kulturno življenje na ideološke skupine. Ko sta se temu pridruževala še težka gospodarska kriza, izražena z več desetletij trajajočim izseljevanjem, in nemški pritisk s severa proti Trstu, ki je očitno drobil robove slovenskega etničnega telesa, sta se na široko kazala strah za obstoj in misel, da se je mogoče rešiti le s povezavo z drugimi južnimi Slovani.

Prva svetovna vojna in njeni rezultati so pretresli življenje slovenskega naroda (in tudi njegovo dozorelost) s popolnoma novimi dejstvi. Leta 1920 je bila dokončana razdelitev slovenskega ozemlja med štiri države (Trianonska pogodba junija, koroški plebiscit oktobra in Rapalski pakt novembra), kar je bistveno poslabšalo slovenski položaj, kajti vsako reševanje slovenskega vprašanja je postalo s tem mednarodno. Nova državna ureditev z Vidovdansko ustavo (1921) je postavila načelo enega srbsko-hrvatsko-slovenskega naroda (v smislu zahodnoevropskega koncepta enotnosti države in naroda) ter centralizirane državne ureditve, v kateri je bilo celo jugoslovansko slovensko ozemlje in prebivalstvo razdeljeno v dve veliki županiji in je celo tu izginila skupna slovenska dežela; res je bil sicer od jugoslovanskih jezikov le slovenski upoštevan kot poseben jezik pri štetjih in je v novi skupnosti dosegla slovenska kultura velik vzpon, zlasti na znanstvenem področju. Zato pa je prišlo do nove oblike razkola volilnega telesa: liberalne in leve stranke (KPJ do novega programa, izoblikovanega med 1924 in 1927) so stale na stališču jugoslovanskega narodnega edinstva, kar je pomenilo zanikanje samostojnosti slovenskega naroda. Vse to je izredno zaostriło slovensko narodno vprašanje, začasno okrepilo SLS, že v prvem desetletju po uveljavitvi tega sistema pa je vendar prav to pripeljalo do obnavljanja dezideologizacije vprašanja slovenstva in pojmovanje naroda. Med katoličani se je kazalo to v novem mladinskem gibanju

(zlasti v večkratnem razpravljanju Franceta Vodnika o razmerju slovenstva in katolicizma), med liberalci pa je skupina kulturnih delavcev začela spoznavati, da sta le tisto pojmovanje in obramba slovenstva, za katerima stoji SLS, zagotovilo za uspešen boj za rešitev novega slovenskega vprašanja, še zlasti za povezavo Slovencev čez neke državne meje. To se čuti v nekaterih potezah celo pri Kulturnem problemu slovenstva Josipa Vidmarja, enako pa pri bolj levo usmerjenem liberalcu Lojzetu Udetu, ki pa je v svoji publicistiki to priznanje ostro omejil s časom, ko so se 1927 predstavniki SLS vključili v vlado in s tem vsaj formalno priznali načela Vidovdanske ustave in politično igro, da Beograd odloča o naravi oblasti nad Slovenci in o njihovem nosilcu. Obenem sta s posledicami prve svetovne vojne najtesneje povezani dve pomembni potezi novega socialnega razvoja v Evropi, ki pa gotovo nista samo izraz zmage socialistične revolucije v Rusiji, saj so bili vplivi marksizma na delavska gibanja v Evropi večinoma starejši in bolj množični, kot so bili v Rusiji, pa tudi po Marxovi doktrini je bila izvedba revolucije v Rusiji popolnoma netipično socialistična. Toda že med vojno so se krepila socialistična gibanja (bolj predniki današnje socialne demokracije kot večinoma precej mlajših množičnih komunističnih partij), po vojni se je zaostreno zastavljalo socialno vprašanje, pri čemer so socialistične ideje vplivale tudi na ideološko vprašanje, pri čemer so socialistične ideje vplivale tudi na ideološko nemarksistične skupine delavstva (pri Slovencih v obliki krščanskega socializma JSZ), marksizem pa je tako kot znanstvena ekonomska doktrina in kot pot v širjenje novih metod v zgodovinopisju in drugih družbenih vedah našel tudi pot med bolj ali manj široke kroge inteligence, tudi če ga niso sprejemali kot politično ali polversko ideologijo. Vsi ti procesi so se sicer kazali v notranjih trenjih v ustaljenih slovenskih političnih taborih že pred novim večkratnim prelomom razmer po 1929, toda v bistvu niso mogli omajati njihove povezanosti ideologij s strankami in so prizadevali dolgo le manjše skupine.

Leta 1929 pa je prišlo do preloma, ki je z ene strani sprožil razkroj starih struktur političnega telesa, z druge pa – zlasti z vplivi evropskega in svetovnega razvoja – pospeševal povsem drugačno zbiranje političnih sil od dotedanega. Tudi tu se moremo omejiti le na glavne teze o spremembah, ki jih zaradi preglednosti skušam razporediti najprej v notranjih okvirih in jih šele potem povezati v širšo celoto z vplivi zunanje sveta.

Razglasitev kraljevske vojaške diktature 6. januarja 1929 je bila povezana z uveljavitvijo Zakona o zaščiti . . . države, ki je določal v 3. členu »prepoved in razpust vseh političnih strank, ki imajo versko ali plemensko obeležje«, se pravi vseh strank posameznih jugoslovanskih narodov. Z ene strani je bila to pot, ki je v političnem mrtvilu povzročila napredujočo drobitev velikih starih strank v vrsto majhnih skupin in gibanj. Deset let pozneje je združila Osvobodilna fronta blizu 25 političnih skupin, približno enako jih je pa po Škerljevem pregledu »nasprotnikov OF« (Zgodovinski časopis 21, 1967) ostalo zunaj nje. V diktaturi se je (tudi zaradi posledic gospodarske krize) še zaostriło slovensko vprašanje in tako so nastajale – zlasti po izstopu dr. Korošca iz vlade septembra 1930 – dosti nepričakovane nove politične podobnosti in neformalne povezave. Očitna je vsebinska podobnost Slovenske deklaracije SLS na silvestrovo 1932, ki jo je Korošec podpisal pod pritiskom strankinih veljakov, in deklaracije komunističnih partij Italije, Jugoslavije in Avstrije o slovenskem vprašanju aprila 1934, ki sta obe izhajali iz obnovljenega programa Zedinjene Slovenije ne glede na državne meje in iz narodne pravice do samoodločbe. Zbliževanje podobne vrste se je čutilo tudi sicer v publicistiki, v sodelovanju različnih društev univerzitetnih študentov in

radikalizaciji njihovih nastopov na univerzi in v njihovih glasilih, pa tudi v prevladovanju leve usmerjenosti in povezovanju sindikalnega gibanja ter naraščanju stavkovnih gibanj sredi 30-ih let. Že v tem času pa se je pripravljala iz trdega konservativnega jedra nekdanje SLS nova akcija za zaostritev ideoloških razmerij po mejah starih političnih skupin. V časih, ko so mogla živeti le še univerzitetna kulturna društva in interne verske organizacije, sta se začeli razvijati skupina Stražarjev okrog prof. Ehrlicha (že od vsega začetka tudi s političnimi ambicijami) ter organizacija Mladcev Kristusa Kralja pod organizacijskim vodstvom prof. Tomca, vendar sprva kot izrazito verska organizacija. Obe sta bili ideološko zaostrjeni proti levici, v okviru Mladcev so interno, pa tudi v knjižicah Naša pot javno že tedaj zavestno zbužali »mahničevstvo« v presoji vsega slovenskega dela in presoji kulturnega in drugega dela, torej razbijanja slovenske kulturne celote po ideoloških mejah. Ker je okrožnica Quadragesimo anno (1931) – gotovo tudi zaradi silovite stalinistične ideologizacije s širjenjem Zveze brezbožnikov po l. 1929 (od 465.498 članov do 1. maja 1931 na 5.000.000!) – zelo zaostrila boj proti socializmu (se pravi boljšeizmu Sovjetske zveze), so prav ta vprašanja postala osrednja v ideologizaciji obeh skupin še pred njuno javno politizacijo, ko je tekel le notranji boj za njuno uveljavljanje v katoliških akademskih društvih.

Sredi 30-ih let pa se je ob treh pomembnih spremembah začel hitro uveljavljati nov proces, ki je pripeljal do novih rezultatov v letu 1941. Junija 1935 je stopil Korošec vnovič v vlado kot notranji minister (torej odgovoren tudi za družbeni mir zoper stavke in podobno). Vnovič je pristal na igro avtoritarnega beograjskega režima za pridobitev oblasti nad Slovenijo. Brez dvoma je to pomenilo močno moralno oslabitev položaja SLS, kar se je kazalo tako pri ločitvi stare SLS, gosarjevcev in še posebej pri osamosvojitvi JSZ iz strankarskih okvirov. Toda tudi ko je vladna stranka JRZ skušala v Sloveniji organizirati novo »katoliško« sindikalno organizacijo Zvezo združenih delavcev (sestavnega dela državnih sindikatov JUGORAS), je ob vseh pritiskih ostala po številu članov še 1939 na predzadnjem mestu (od organiziranih blizu 50.000 delavcev – od vsega 110.000 v Sloveniji – jih je združevala leva Strokovna komisija blizu polovice, JSZ malo nad, ZZD pa enega pod 8000 in Narodna strokovna zveza 6650). Ko so se sindikati, razen ZZD, že povezovali, je postala leva usmerjenost že očitna. Pa to ni bilo samo pri sindikatih, marveč tudi med študenti in v revijalnem življenju. Vendar so bile te stvari že pod močnim vplivom evropskega razvoja.

Svetovna gospodarska kriza je izzvala po l. 1930 različne oblike, s katerimi bi posamezne države mogle obvladati njene težke posledice. To je bilo še toliko pomembnejše, ker je v svetu nastala iluzija, da je Sovjetska zveza, ki ni poznala brezposelnosti, našla tisto gospodarsko ureditev, ki je odpravila kronično bolezen kriz v kapitalistični ureditvi. Ena izmed vrst poskusa rešitve krize te vrste brez socializma je bila fašistični režimi, v najizrazitejši nasilni obliki diktature uveljavljeni v Italiji in Nemčiji, v manj izrazitih na Portugalskem in v Avstriji, medtem ko so vojaške diktature, avtoritarni režimi nastali še v vrsti evropskih držav, fašistična gibanja pa celo v nekaterih starih demokracijah (Švica, Anglija, Francija). Vojaški upor zoper zakonito levičarsko vlado v Španiji, ki je s pomočjo Mussolinijeve Italije in Hitlerjeve Nemčije potekal od poletja 1936 do 1939, je že l. 1937 sprožil pri Slovencih novo ločitev duhov ob Kocbekovem Premišljevanju o Španiji v Domu in svetu. Krščanski tabor se je hitro razhajal, obenem pa je zunanja nevarnost, ki se je zgrinjala tudi prav nad Slovence, klicala po narodni koncentraciji. Ta klic se je neprestano ponavljal v Kocbekovem Dejanju, v Sodobnosti in Ljubljanskem zvonu ob dogodkih, ki so se neprestano preHITEVALI, enako pa se je

izražal v delu društev univerzitetnih študentov. Vzrokov je bilo dovolj: marca 1938 »anšlus« Avstrije in nemška vojska na Karavankah; jeseni München in odvzem sudetskega ozemlja z obmejnimi utrdami Češkoslovaški, marca 1939 samovoljna nemška zasedba ostanka Češke in njegova sprememba v protektorat. Že prej izločitev Poljske iz francoskega obrambnega sistema in enako razpad male antante.

Vsak od teh korakov je izzval pri Slovencih močnejšo zahtevo po koncentraciji političnih sil v obrambo zoper rastočo nevarnost. Hkrati se je vsiljevalo vprašanje, kako se obraniti pred kolosoma v Srednji Evropi, ko se je zrušil francoski obrambni sistem. Oči so se obračale k Sovjetski zvezi kot edini sili, ki bi v zvezi z zahodnimi silama mogla zavarovati Evropo. To je seveda zahtevalo povezavo s komunisti. Povezovanje ni bilo ideološko, vsaj s strani Dejanja in Zarjanov ne. Sklicujem se le na svojo presojo struktur skupin »akademske mladine« avgusta 1938 v časniku Slovenija, na zavrnitev »totalitarizmov raznih vrst z leve in desne« v imenu človekove osebe in njene svobode, kar smo zapisali v uvodu v zbornik Bohinjski teden, 1939, čeprav vse kliče k potrebi po narodnem sodelovanju, in če hočete še na Kocbekove zapiske v dnevniku Pred viharjem 22. avgusta 1940 o potrebi »določiti razmerje do desnice in do levice« in še ponavljajoče se zapise o tem do srede septembra. Gre preprosto za realen račun, ki se je v poteku vojne pokazal kot pravilen, kajti Nemčija je doživela poraz na vzhodu in to je pomenilo tudi rešitev Slovencev od grozeče narodne smrti.

Vse to so bila ozadja in izrazi spreminjanja slovenskih političnih struktur v zadnjih letih pred začetkom druge svetovne vojne. Razhajanja starih struktur so bila še toliko bolj izrazita, ker so se v krogih katoliške desnice vse vztrajneje kazale tudi ideje korporativizma, ene izmed značilnih oblik ureditve fašistične oblike gospodarstva. Prav ob začetku vojne je prišla pri teh novih povezavah še zadnja kriza po sovjetskonemškem paktu o sodelovanju konec avgusta 1939. Toda o tem bodo govorili drugi kot tudi o koncu te krize še pred jesenjo 1940.

Značilen pa je tudi še sklep vsega tega procesa. V prvih dveh zvezkih Časa 1941 je napisal profesor teološke fakultete Janez Janžekovič članek Ob odločilni uri, kjer kot krščansko dolžnost do naroda, do družine in do zavarovanja verske svobode strastno poudarja dolžnost kristjana za boj zoper tuje nasilje: »Naše geslo ni: mir, mir, ampak: Roke proč od naše zemlje! Ne damo se! Svoboda nadvse! Rajši smrt kakor sužnost!« To je sklep, ki ustreza vsemu razpravljanju. In k temu je mogoče dodati sporočilo dr. Alojzija Kuharja: »Vodstvo Slovenske ljudske stranke je dne 30. marca 1941, zbrano v banski palači, slovesno sklenilo, da v primeru sovražne zasedbe noben odbornik stranke, ne visok in nižji, nikdar ne bo sodeloval s sovražnikom niti neposredno niti posredno, niti ne bo koga navajal k sodelovanju, pa naj bo ta pritisk še tako hud ali celo življenje na tehtnici. . . Mislim, da je bilo (to stališče) pravilni odraz mišljenja vsega slovenskega naroda v trenutku, ko je šel v najbolj viharno dobo svoje zgodovine« (F. Škerl, n.d., str. 81).

Seveda poznamo drugačne korake tistega dela vodstva, ki je ostal v domovini že pred kapitulacijo države in še v prvih dneh po njej. Vprašujem se, ali ni bil prav v tej drugačnosti še zadnji korak do zrušitve nekdanjih političnih struktur v letu 1941.